

PRILOZI POVIJESNOJ TOPOGRAFIJI OTOKA UGLJANA

NIKOLA JAKŠIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 801.311:726(497.18) Ugljan
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Primljeno 1989-02-06
Received

Autor obrađuje nekoliko problema vezanih pretežno za srednjovjekovnu prošlost otoka Ugljana. Tiču se poglavito toponimije i topografije te sakralne i fortifikacijske arhitekture na otoku.

Utvrđuje se način primjene toponomastičke imenice *insula* u zadarskim srednjovjekovnim dokumentima i upozorava na njen sadržaj u sintagmi s otočkim otkoninom u službi denominacije naselja a ne otoka. Sintagma *insula Ugljani* redovito je u službi denominacije naselja, nikad otoka kojne je srednjovjekovni naziv *insula S. Michaelis*. Potonja se sintagma koristi i kod denominacije naselja pod tvrđavom Sv. Mihovila, danas Preko. Pravilno poimanje ovih toponima omogućuje ubikaciju nekih sakralnih objekata zabilježenih u srednjovjekovnim dokumentima. Crkva *S. Johannis de Gilano* identificira se s ostacima ranokršćanske bazilike na lokalitetu Stivan u Mulinama, a porušena je tek u 19. st. i valja je razlikovati od crkve *S. Johannis in insula S. Michaelis* koja je u Preku. Crkva Sv. Apolinara, koja se spominje u 14. stoljeću *in insula Gillani*, porušena je gradnjom franjevačkog samostana Sv. Jeronima u Ugljanu, a crkva *S. Andree in insula S. Michaelis* nalazila se na mjestu današnje grobišne crkve Gospe od Rozarija u Preku i bizantskog je postanja. Sagrađena je u isto vrijeme kad i tvrđava i to u 6. stoljeću.

Naziv kojim je danas imenovan otok što zatvara Zadarski kanal pružajući se paralelno sa susjednim kopnom susrećemo u povijesnim vrelima od sredine 13. stoljeća. Bliži svom izvornom obliku bez početnog sloga koji svoje postanje duguje nesumnjivo prijedlogu, naziv otoka Ugljana zabilježen je u više srodnih inačica među kojima se razlike očituju poglavito u grafiji protoničnog vokala. Oblik *Galano* nastao je nesumnjivo asimilacijom protoničnog vokala prema naglašenom *a*, pa su stoga grafije u kojima je izražen grafemima *e* ili pak *i* (*y*) svakako bliže izvornome mu nazivu. Pošto dalmatinski Romani nenaglašeni *e* u toj poziciji katkad izgovaraju i kao *i*, zasigurno je prvi slog našeg toponima glasio *ge*, na temelju čega P. Skok zaključuje da je staro ime otoka *insula Gelliana*, dakle posjed (otok) Romana Gelija.¹ Ova Skokova neosporavana etimologija našla je i ozbiljne zagovornike, što drugim riječima znači da su autori složeni u činjenici da je današnji nesnim antičkog postanja.² Ističem to stoga što je poznato da kod

P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb 1950, 103-106.

² M. Suić, »Zadarski otoci u anticima«, *Zadarsko otočje*, Zadar 1974, 58; Isti, *Zadar u starom vijeku*, Zadar 1981, 250.

antičkih pisaca, Plinija i ravenatskog Anonima, ne nalazimo zabilježena naziva koji bi se mogao povezati s bilo kojim toponimom na otoku.³ Iscrpan popis otočja zadarskog arhipelaga sačuvan je i u Konstantina Porfirogeneta, pisca 10. stoljeća. U tom popisu raspoznajemo mnoge današnje nesonime, neke s većom a neke s manjom dozom sigurnosti, no za Ugljan ne nalazimo nikakve moguće leksičke paralele.⁴

Situacija sa susjednim mu otokom Pašmanom, bar što se tiče ranih izvora, gotovo je istovjetna. Kod antičkih pisaca ne nalazimo ponovno naziva za koji bismo mogli pretpostaviti da služi imenovanju upravo ovog otoka. Toponim *Pašman* susrećemo prvi put u 11. stoljeću ali već odmah s naznakom ili upozorenjem da se je ranije nazivao drugačije, *Flaueico*.⁵ Očekivali bismo stoga da ćemo upravo taj naziv naći kod svega stoljeće ranijeg Porfirogeneta, ali tamo ni traga sličnu nazivu. To što u Porfirogenetovu *Katau* (*Katan*) raspoznajemo možda *Tkon* (*Kutuno*), ipak je za sada još uvijek u fazi domišljanja.⁶

U izvorima se s toponimima na ovim dvama zadarskim otocima susrećemo prvi put u 11. i 12. stoljeću, no još uvijek bez ikakva traga nesonimima. Već spominjani slučaj Pašmana glasi: *in insula in loco quo antiquo nomine Flaueico dicitur, nunc uero Postimena nominatur*, pa nije opravdano ove nazive interpretirati kao nesonime, jer se izričito u izvoru navodi da je riječ o denominaciji mjesta (*locus*), a ne otoka.⁷ U biogradskim se dokumentima, za razliku od navedenog zadarskoga, kod nabiranja pašmanskih toponima propušta istaći da su na otoku.⁸ Tako je Crkva Svetih Kuzme i Damjana u Tkonu u dokumentu locirana na *oštro brdo nedaleko Biograda*.⁹ U drugom primjeru, kod nabiranja posjeda benediktinskog Samostana Sv. Ivana evanđeliste, nabiraju se pašmanski i kopneni toponimi bez ikakva upozorenja da su neki od njih na otoku. Jednostavno *de terra in Kutuno, de*

³ Kod Pliniju stoji *Contra lader est Lissa*, pa ukoliko je to zaista nesonim Ugljana, za što se zalaže R. Katičić, »Liburnski otoci kod antičkih pisaca«, *Zadarsko otočje*, Zadar, 1974, 43 taj nije ostavio traga u srednjovjekovnoj toponimiji. M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, pokušava Plinijevu Lissu identificirati s Ižom; Isti, »Zadarski...«, 58.

⁴ B. Ferjančić, *Vizantski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, II, Beograd 1959, 25.

⁵ J. Stipišić – M. Šamšalović, *Diplomatički zbornik* (dalje *DZ*), Zagreb 1967, 108.

⁶ P. Skok, op. cit., 133, a recentno o problemu vidi: S. Antoljak, »Kritički osvrt na dosadašnja istraživanja i saznanja o otoku Pašmanu«, *Radovi Fil. fak. u Zadru*, 25(12), Zadar 1986, 108.

⁷ *DZ*, 108, 157. Tako i posve recentno S. Antoljak, op. cit., kao i mnogi autori ranije, govori da je u citatu riječ o otoku.

⁸ Odrednicu *De territorio in insula sancti Iohannis euangeliste*, iza koje se u Polikorionu nabiraju otočki posjedi, valja shvatiti kao naslov formuliran u času sastavljanja zbornika. Usporedi V. Jakčić – Cestarić, »Pašmanski posjedi samostana sv. Ivana krajem XI. stoljeća i njegova nastavljača samostana sv. Kuzme i Damjana početkom XIII. stoljeća«, *Radovi Zavoda JAZU u Zadru*, 29-30, Zadar 1983, 24.

⁹ »...ecclesiam sanctorum Cosme et Damiani, que sita est in acuto uertice cuiusdam monticuli non longe a supradicta urbe (Biograd) distans...«, *DZ*, 145.

terra in Pustimano.¹⁰ Kada je već riječ o spomenutom citatu nema, nikakva opravdanog razloga da prvi interpretiramo kao ojkonom (Tkon), a potonji kao nesonom (Pašman) jer su u tekstu posve jednako tretirani.

Među ugljanskim toponimima najranije se susrećemo s *Lukoranom*, već 1075/76. godine, a onda 1106. godine s *Kukljicom* i opet *Lukoranom*.¹¹ Te su potvrde za oko stoljeća i pol ranije od prvog spomena Ugljana iz 1249. godine u formi *terra Gylani*.¹² Važno je pri tome istaći da ni Lukoran ni Kukljica, a ni Ugljan, u tim najranijim potvrdama ne dolaze u toponomastičkoj sintagmi s geografskim terminom *insula*, već s toponomastičkim imenicama *locus*, *campus* ili *terra*. Ponovno se ne razabire da je riječ o otočkim toponimima jednako kao i u slučaju Pašmana. To nipošto ne znači da zadarski i biogradski dokumenti u tom ranom periodu ne koriste toponomastičku imenicu *insula*. Već u 10. i 11. stoljeću u zadarskim dokumentima Telašćica, Molat i Pašman označeni su geografskim terminom *insula*,¹³ a u biogradskom dokumentu jednako je označeno Žirje.¹⁴ Drugim riječima, u ranim zadarskim i biogradskim dokumentima geografskim se terminom *insula* ne označavaju isključivo toponimi susjednog otoka.

1. Geografski termin »insula« u zadarskim srednjovjekovnim imbrevijaturama

Od sredine 13. stoljeća, kada se u dalmatinskim komunama značajnije afirmira javna notarska služba, u mnoštvu pisane građe učestalo se susrećemo s toponimima zadarskog arhipelaga. Notarske imbrevijature otvaraju mogućnost diakronijskom praćenju otočkih toponima, jednako kao i toponomastičke imenice *insula*, a ktome i načina na koji se koriste u dokumentima javnoga saobraćaja. Izvorna grada pokazuje da se u denominaciji učestalo javljaju sintagme složene od današnjih otočkih ojkonima i geografskog termina *insula*. Pokazat ćemo to na primjerima s Dugog otoka: *insula Telago*,¹⁵ *insula Sale*,¹⁶ *insula vallis S. Stefani*,¹⁷ *insula Sauri*,¹⁸ *insula Dragove*,¹⁹ *insula Boxave*²⁰ i *insula Amizani*.²¹ Nabrojani primjeri navode na

¹⁰ DZ, 156; vidi bilj. 8.

¹¹ DZ, 153 i T. Smičiklas, *Codex Diplomaticus* (dalje CD), II 16

¹² CD, IV, 416.

¹³ DZ, 50, 100, 108, 168.

¹⁴ ...in *insula que uocatur Iuris*, DZ, 88.

¹⁵ Vidi bilj. 13.

¹⁶ Historijski arhiv u Zadru (HAZd), Spisi zadarskih notara (SZN) J. F. Raimondus, B I, F I/1, 13.

¹⁷ HAZd, SZN, S. Corenich, B I/1 od 3. IV 1509.

¹⁸ HAZd, SZN, J. F. Raimondus, B I, F I/1.

¹⁹ HAZd, SZN, J. de Calcina, B I, F II/7, 326.

²⁰ Isti, B I, F II/5, 223.

²¹ Isti, B I, F I, 67, danas Žman. Vidi P. Skok, op. cit., 118.

zaključak da u zadarskim srednjovjekovnim imbrevijaturama nema jedin-stvenog nesonima koji pokriva sadržaj *Dugi otok*, već da se od slučaja do slučaja otočki ojkonom promovira u nesonim. Ipak pouzdano znamo da se ovaj otok u srednjem vijeku nazivao jednako kao i danas: *Dugi otok – Insula Magna*, za što ima čitav niz dokumentiranih dokaza. Što više, često se uz nesonim *insula Magna* поближе označava lokacija na otoku poznatim ojkonomim, najčešće u sintagmi s geografskim terminom *locus* ili *confinus*. *Insula Majori in confinio Čuh et Sale*²² *insula Magna districtus Jadre in Misano in loco vocato Zaglav*,²³ *insula Magna districtus Jadre in loco dicto Berbigno*,²⁴ *insula Magna in loco Bosaue*.²⁵ Ovi citati svakako upozoravaju da je potreban oprez pri interpretaciji sadržaja toponomastičke imenice *insula* u zadarskim srednjovjekovnim imbrevijaturama, s obzirom na to da pored njena nesumnjiva sadržaja *otok*, a za to je primjer *insula Magna*, postoji mogućnost i drugačije shvaćenog sadržaja, *naselje*, (Sali, Žman, Luka, Božava, Brbinj i drugi). Posve je sigurno da je *insula Magna* u spomenutim citatima superordinirani sadržaj toponimima поближе označenih geografskim terminima *locus* ili *confinus*, pa u tim slučajevima Sali, Žman, Savar, Luka, Dragove i dr. bez sumnje figuriraju kao ojkonomi. No ostaje otvorenim pitanje koji sadržaj pokrivaju ti isti toponimi u onim slučajevima kada je superordinirani pojam ispušten. U svim se takvim slučajevima geografski termini *locus* i *confinus* zamjenjuju onim *insula* što navodi na pomisao o drugačije pojmljenom sadržaju, drugim riječima o promoviranju ojkonomi *locus Sale* u nesonim *insula Sale*. Interpretacija potonjeg primjera, *insula Sale*, ostaje dakle otvorenim sve do slučaja u kome nam se njegov stvarni sadržaj ne otkrije. Pitanje pravilne interpretacije sadržaja onih sintagmi u kojima uz geografski termin *insula* stoji današnji ojkonom neophodno je riješiti iz razloga što sintagma *insula Ugliani* dolazi nebrojeno puta u srednjovjekovnim dokumentima, a kako je Ugljan danas ime i otoku i jednom od naselja na njemu, nije nipošto jasno koji sadržaj u pojedinim slučajevima dokumenti determiniraju. U svakom slučaju u literaturi nije postavljena dilema s obzirom na to da se sintagma *insula Ugliani* interpretira neizostavno kao otok Ugljan, što je najočitije kod izdavača historijske građe, mada i sami primjećuju da se otok imenuje i drugačije, najčešće *insula S. Michaelis*, kome onda određuju posve isti sadržaj, otok Ugljan.²⁶ Uz to valja dodati da i ostali današnji ojkonomi ovog otoka dolaze u sintagmi s toponomastičkom imenicom *insula*, jednako kao i na Dugom otoku, pa bilježimo primjere

²² M. Zijačić, *Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279-1308*, I (SZB I), Zadar 1959, 220; J. Stipišić, *Spisi zadarskog bilježnika Franje Mamfreda de Surdis iz Piacenze 1349-1350*, III, (SZB III), Zadar 1977, 137.

²³ HAZd, SZN, J. de Calcina, B I, F I, 31.

²⁴ CD, XIV, 297.

²⁵ CD, XV, 314.

²⁶ Vidi indekse glavnih zbornika dokumenata, *DZ*, *CD*, II-XVII, SZB I-III.

insula Cucilice,²⁷ *insula Cale*²⁸ te *Gregorius habitator insule S. Fumie i Radouano de insula Lucorani*,²⁹ mada u istoj rečenici! Ovaj posljednji primjer, u kome Grgur pok. Ivana stanovnik »otoka« Sutomišćice prodaje 5 gonjaja zemlje Radovanu pok. Janole iz »otoka« Lukorana, svakako baca određeno svjetlo na sadržaj toponomastičkog termina *insula* u ovom dokumentu. Jednako tako u drugom dokumentu 15. stoljeća stoji kako izvjesni Vidul Grgurević *de insula Ugliani* posjeduje neki teren *positam in insula Lucorani*.³¹ U oba se dakle slučaja »otok« Ugljan i »otok« Lukoran navode u istoj rečenici, pa se na temelju tih primjera može sa sigurnošću suditi da se toponomastički termin *insula* koristi u denominaciji otočkog ojkonima. Ilustrirajmo to i sljedećim citatom iz zapisnika u kome se dijele braća Andrija i Pavao nakon smrti svoga oca Zanusa de Cesano. Tu se nabrajaju njihove nekretnine... *omnes et singulas possessiones que fuerunt dicti Ser Zanus (de Cesanis) patri eorum positas in insula S. Michaelis et in insula S. Fumie iuxta eorum confines. Item totam eorum partem unius possessionis quam dictus condam pater eorum habeant ut asseruerunt per indiuiso cum ser Johanne de Calcina in loco vocato Tucličana*...³¹ Tu su dakle nabrojani posjedi na sljedećim lokacijama: »otoku« Sv. Mihovila, »otoku« Sv. Eufemije i zatim u Tukljači.

2. *Insula Geliana (Ugliani) – naselje Ugljan*

Bez sumnje potonji primjeri posve opravdavanju naprijed postavljenu dilemu pri interpretaciji opsega sadržaja toponomastičkog termina *insula* u zadarskim srednjovjekovnim imbrevijaturama kako je to već indicirano primjerima njegove primjene kod toponimije Dugog otoka. Izabrani citati pokazuju i dokazuju da se ovaj toponomastički termin koristi dvojako (dvoznačno); s jedne strane je u ulozu označitelja nesonima pri denominaciji naziva zadarskog otočja, a s druge strane u ulozu označitelja ojkonima na istim otocima. Ukoliko je situacija poput one kod Dugog otoka posve jasna, jer razlikujemo posebno naziv otoka (*insula Magna, insula Maior*) a posebno otočkih naselja (Sali, Žman, Telaščica, Luka Sv. Stjepana, Savar, Dragove, Božava), onda nam je bjelodano kada se toponomastički termin *insula*, primjenjuje sa širim sadržajem (otok) a kada sa užim (otočko naselje). No kada je riječ o otocima Ugljanu i Pašmanu problem se komplicira utoliko što i otok i jedno od naselja na njemu nose posve isto ime, pa ostaje nejasno u

²⁷ M. Zjačić – J. Stipišić, *Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis Nikole pok. Ivana Gerarda iz Padove 1296... 1337, Zadar 1969, 86, 166, (SZB III).*

²⁸ HAZd, SZN, T. de Prandino, B I, F I, 362.

²⁹ SZB, III, 76.

³⁰ HAZd, SZN, J. de Calcina, B II, F III/4, 173.

³¹ HAZd, SZN, P. de Sarčana, B I/6, 208.

kojim su slučajevima sintagme *insula Pustimana* i *insula Ugliani* u ulozi nesonima, a u kojim su pak slučajevima u ulozi ojkonima.^{31a}

Veoma često zadarski bilježnici pri sklapanju ugovora koji se odnose na prodaju ili zakup određenih terena bilježe i mede naselju na koje se kupoprodajni dokument odnosi. Tako su u jednom dokumentu iz 1519. godine opisane mede prilikom kupnje nekog terena u Ugljanu, a citat glasi: ... *totius insule Geliani hui sunt confines: de traversa (NE) mare, de borea (NW) mare, de quirina (SW) mare, de sirocco (SE) insula Lucorani*.³² »Otok« Ugljan dakle sa tri strane ima za granicu more, a s četvrte »otok« Lukoran, iz čega jasno proizlazi da se i u ovom primjeru sintagmom *insula Geliani* određuje isključivo sadržaj današnjem naselju. Na drugi način, no s istim rezultatima, sadržaj toponimu Ugljan određuje i jedan dokument od 11. IV. 1350. godine, u kome stoji da za neki vinograd *posita in insula santi Michaelis ad Ghilianum*,³³ na temelju čega opet proizlazi da je Ugljan ojkonom, no ovog puta sadržajno subordiniran sintagmi *insula santi Michaelis* koja, čini se, stoji u funkciji denominacije otoka, o čemu će biti riječi kasnije. U svakom slučaju odabrani citati pokazuju da je *insula Ugliani* bez sumnje ojkonom s jasno definiranim opsegom sadržaja, u sjeverozapadnom dijelu otoka do granice Lukorana. Što više, potonji primjer, u kome je naš toponim subordiniran sintagmi *insula santi Michaelis*, otvara novu sumnju, a ta je da se sintagmom *insula Ugliani* možda isključivo denominira naselje, a nikada otok! No i o takvoj bi mogućnosti bilo previše riskantno donositi konačne zaključke samo na temelju jednog primjera. Stoga prethodno valja analizirati sadržaj svim spomenima Ugljana, osobito onim u sintagmi *insula Ugliani*, i vidjeti koji prostor biva njom pokriven. To je najlakše provesti preko onih primjera u kojima je Ugljan superordinirani pojam nekog drugog sadržaja, toponima (mikrotoponima), crkve ili kakvog drugog objekta i slično. Vidjet ćemo da su takvi primjeri prilično brojni u arhivskoj građi, a upravo je njihova količina i garantom ispravnosti konačna rezultata.

Blizina otoka gradu i njegova agrarna uporabivost uvjetovala je brojne manipulacije na njemu, koje se poglavito očituju u zakupljanju obradivih površina, ostavštinama u nasljedstvo, prodaji nekretnina i slično. Tako na Ugljanu bilježimo sljedeće primjere: *In insula Ugliani in loco vocato Igliziana*³⁴..., ...*posite in Ghilano ubi dicitur Ceperlianum*³⁵..., ...*posite in Giliano*

³¹ Kacla je naša radnja već bila dovršena pojavio se članak M. Granića »Nazivi naselja otoka Pašmana«, *Pašmanski zbornik*, Zadar 1987, 161-170. Tu se najbolje vidi kako autori ne vode računa o stvarnom sadržaju toponomastičke imenice *insula*, pa svaki njen spomen u dokumentima proglašavaju nazivom otoka. Tako ispada da se Pašman nazivao: Tkon, Banj, Dobropljana, Pašman itd., što je s naše točke gledišta posve neprihvatljivo.

³² HAZd, Spisi knezova, P. Marcello, 2, 100.

³³ SZB III, 159

³⁴ HAZd, Spisi knezova, P. Marcello, 2, 81, Igljičina.

³⁵ SZB III, 12; Čepljanda.

*ubi dicitur Batalaxa luca*³⁶..., ...in insula Ugliani in loco vocato Sussiza³⁷...in insula Ugliani in loco vocato Magnium Sdrelaz³⁸..., in insula Giliani...in loco vocato Crasnica³⁹..., posita in insula Giliani ubi dicitur Canaplica...de sillocco ecclesia S. Marie⁴⁰..., in dicta insula Ugliani in confinio S. Ypoliti⁴¹..., nei luochi Cernoschina e Mirine in Ugliano.⁴² Tu su još dva citata: ...de quirina plebania ecclesie S. Petri de dicta insula Ugliani⁴³... i ...positam in Ugliano in punctis iuxta ecclesiam Omnium sanctorum.⁴⁴ U njima današnji toponimi *Plebanija* i *Deptuntis* figuriraju tada još uvijek kao apelativi. Citat ...positum in dicta insula Ghilgliani in loco dicto Prechluch siue Porto longo⁴⁵...bilježi zanimljivu grafiju i romansku, danas nepoznatu, alternativnu naziva duboke uvale *Prtljug* (*Prkljug*) nedaleko Psihijatrijske bolnice. Konačno...*unum petium terre aratorie dicti monasterii S. Nicolai vocato Stivan positam in dicta insula Ugliani*⁴⁶..., pored novog mikrotoponima, bilježi i podatak o vlasniku (Samostanu Sv. Nikole) te omogućava da se čitav niz mikrotoponima sadržan u jednom rukopisu pod naslovom *Carte di terre a Uglian* u samostanskom arhivu pribroje gornjem popisu, a to su: *Gai, Dolaz, Zgon, Mendulina, Iadrina (Giadrina), Podbign, Vertline, Muline, Stivano i Smicugl*, – koji glasi *Smikulj* i bez dvojbe se odnosi na vlasnika – Samostana Sv. Nikole.^{46a} To je sada relativno bogat popis danas sačuvanih toponima iz srednjovjekovnih izvora subordiniranih sintagmi *insula Ugliani*, a njihova ubikacija pokazuje da su svi na području današnjeg katastra naselja Ugljan. Jednako uočavamo da spomenutoj sintagmi nisu subordinirani drugi otočki ojkonomi – *Kukljica, Kali, Preko, Sutomišćica, Lukoran*, pa je sada posve bjelodano da srednjovjekovni dokumenti na poznaju nesonim Ugljan.

³⁶ SZB III, 107, 141; Batalaža.

³⁷ HAZd, Spisi knezova, P. Marcello, 2, 81; Sušica.

³⁸ HAZd, Arhiv Samostana Sv. Nikole u Zadru, K 6, M 25; Veliki Ždrelac.

³⁹ HAZd, SZN, L. G. de Alexandrinis de Regio, B un, F un 4; Hrasnica.

⁴⁰ HAZd, SZN, A. de Canterio, B un, F III, 23. Suvremeni toponim nisam uspio potvrditi, do činjenice da se na tom mjestu, sjeveroistočno od župske crkve Sv. Marije od davnina gaji upravo konoplja i da su glavni uzgajivači bili franjevci iz obližnjeg samostana, što je dovoljno za potvrdu. Na zanimljiv zaključak navodi i zabilježeni oblik srednjovjekovnog toponima, s obzirom na to da u svim slavenskim jezicima stoji vokal *o* (konoplja), a ne *u* kao što je u našem primjeru. To bi moglo značiti da je ovaj toponim, zabilježen 1354. godine, vjerojatno romanskog podrijetla (lat. *cannabis*, tal. *canapa*), pa to može biti indicacija da se ova kultura na toj lokaciji gaji još od antike.

⁴¹ HAZd, SZN, S. Damiani, B IV, F V/6, 248; crkvice Sv. Ipolita.

⁴² S. Gunjača, »Repertorium actuum domini Antonii de Zandonatis olim publici et iurati notarii Iadre«, *Starine*, 42, Zagreb 1949, 339; Mirine, Crnošija – prezime u Fortošćini.

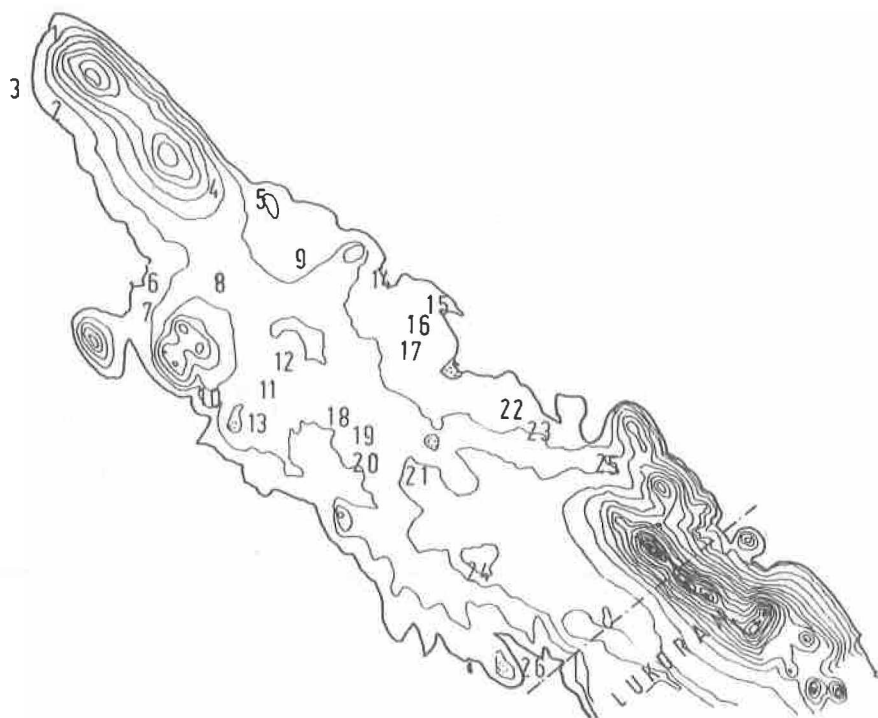
⁴³ Vidi bilješku 38.

⁴⁴ HAZd, SZN, J. de Casulis, B un, F II/1, 22.

⁴⁵ HAZd, SZN, V. B de Firmo, B I, F I/11, 160.

⁴⁶ HAZd, SZN, T. de Prandino, B V, F VI, 223; Stivan. Inače su u srednjovjekovnim izvorima brojne potvrde o samostanskim posjedima u Ugljanu već od 13. st., a ilustracije radi navodim samo citat ...*vinee dicti monasterii S. Nicolai posite in Ghiliano*..., SZB III, 148.

^{46a} Vidi bilješku 38.

Crtež 1. Toponimi katastra Ugljana zabilježeni u srednjovjekovnim izvorima: 1. Sv. Petar, 2. Plavanija, 3. Veliki Ždrelac, 4. Svi Sveti, 5. Sušica, 6. Muline, 7. Stivan, 8. Depunto, 9. Smikulj, 10. Vrtline, 11. Jadrino, 12. Igljično, 13. Hrasnica, 14. Batalaža luka, 15. Sv. Jeronim, 16. Kanaplica?, 17. Sv. Marija, 18. Zgon, 19. Došac, 20. Mirine, 21. Crnošije, 22. Mendulina, 23. Čeprijanda, 24. Sv. Hipolit i Kasijan, 25. Činta, 26. Prtljug.

Naše zaključivanje, koje se temelji na prostornom definiranju sadržaja sintagme *insula Ugliani*, trebalo bi se potvrditi i popisom onih sakralnih objekata koji su poblizje označeni sadržajem Ugljan. Četiri već susretosmo u citatima, to su Sv. Petar, Sv. Hipolit, Sv. Marija i Svi Sveti, a pridružuju im se *ecclesia S. Jeronimi de Ugliano*⁴⁷ i *in insula Ugliani prope ecclesiam SS. Cosme et Damiani*.⁴⁸ Svi su ti titulari, a i objekti, sačuvani u naselju Ugljan na danas istoimenom otoku pa na svojevrsan način samo potvrđuju iznesene zaključke o sadržaju toponima Ugljan kroz cijeli srednji vijek, a i kasnije.

⁴⁷ HAZd, SZN, S. Damiani, B VII, F I/3, od 1. VI 1446. godine.

⁴⁸ HAZd, SZN, T. de Prandino, B II, F I, 30.

3. Crkva Sv. Ivana Krstitelja na Stivanu u Mulinama (Ugljan)

Crkva Sv. Ivana Krstitelja u Ugljanu spominje se u arhivskoj građi izuzetno rijetko. Ipak njen prvi spomen seže još u 13. stoljeće a u zapisu stoji... *reliquo ecclesie santi Johannis de Gilano pro anima ipsius uxoris...*⁴⁹, a zatim, prema meni poznatim vijestima, tek 1519. godine u spisu gdje stoji:...*positam in insula Ugliani prope ecclesiam S. Johannis.*⁵⁰ U oba je slučaja ovaj objekt pobliže lociran toponimom Ugljan, što bi prema našem poimanju sadržaja ovog toponima trebalo značiti da je upravo u naselju Ugljan, a ne bilo gdje drugdje na danas jednako imenovanom otoku. Susreli smo se već ranije s toponimom *Stivano* u Ugljanu u popisu terena Samostana Sv. Nikole iz godine 1438. i istakli da je taj sačuvan i danas u Mulinama, zaseoku Ugljana.⁵¹ Upućuje svakako na hagonimom Sveti Ivan, jednako kao kod Sutivana na otoku Braču.⁵² Dodajmo da su upravo na tom lokalitetu pedesetih godina istraženi ostaci sakralnog objekta te da su rezultati istraživanja pokazali kako je nastao već u doba kasne antike, možda u 4. ili 5. stoljeću.⁵³ Kada je 1603. godine apostolski vizitator Priuli obilazio otok Ugljan, 25. travnja posjetio je crkve Sv. Hipolita i Kasijana, Sv. Kuzme i Damjana, Sv. Petra u istoimenom naselju, a k tome i ...*visitavit ecclesiam S. Joannis seu sacellum prope litus maris antiquissimum...*⁵⁴ Već je iz nabranjanja susjednih objekata očito da je riječ upravo o naselju Ugljan, što i sam vizitator ističe. Taj je isti dan pohodio još i crkve u Lukoranu i Sutomišćici te noćivao u tvrđavi Sv. Mihovila. Sutradan ujutro 26. travnja nastavio je obilazak otoka pa je uz crkve u Kukljici i Kalima posjetio i ...*ecclesia S. Joannis Baptistae in contrata Priko-broda.*⁵⁵ Njegova vizitacija nam bjelodano dokazuje da su na otoku, danas imenovanom Ugljan, još u 17. stoljeću dvije crkve posvećene Sv. Ivanu, starija u Mulinama u Ugljanu i mlađa u Preku koja je sačuvana do danas u svojim ranoromaničkim građevnim oblicima.⁵⁶ Što više, već i C. F. Bianchi kaže da se Crkva Sv. Ivana u Ugljanu spominje u nadbiskupskoj vizitaciji 1681. godine, mada nije znao o kojem je objektu riječ. Zna ipak da je juspatronat obitelji Bortolačić.⁵⁷ Taj je navod moguće potvrditi citatom iz nešto

⁴⁹ SZB II, 55.

⁵⁰ HAZd, Spisi knezova, P. Marcello, 2, 80.

⁵¹ M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, Prošlost Zadra I, Zadar 1981, 338; vidi i bilješku 46.

⁵² P. Skok, op. cit., 175.

⁵³ M. Suić, op. cit., 339.

⁵⁴ Vizitacija Priulija prema HAZd, Rukopisi 76, I i II, Ispisi iz tajnog vatikanskog arhiva fra D. Zeca.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ I. Petricioli, »Crkvice Sv. Ivana Krstitelja u Preku«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 8, Split 1954, 40.

⁵⁷ C. F. Bianchi, *Zara cristana*, II, Zadar 1879, 88.

mlađe vizitacije nadbiskupa Zmajevića,⁵⁸ a čak se još 1826. godine izričito kaže da je u Ugljanu crkva *S. Giovanni Battista ius patron della familia Bortolazi chiusa da 12. anni.*⁵⁹

U svakom slučaju postojanje Crkve Sv. Ivana Krstitelja na lokalitetu Stivan u Mulinama u Ugljanu potvrđeno je i arhivski i arheološki, a posebno je značajno što možemo dokazati da je bila u funkciji još na početku 19. stoljeća, mada ne znamo u kakvim prostornim oblicima. Neobično je zanimljivo kako apostolski vizitator Priuli tvrdi da je *antiquissima*, što ne ističe za druge crkve na otoku, iako je pohodio još starih, primjerice Sv. Ivana u Preku. Kako rezultati arheoloških istraživanja posve potvrđuju upravo istaknutu Priulijevu opservaciju, čini se da je vizitator bio upućen u odlike kasnoantičkog graditeljstva. Iako to dodatno dokazuje da su se na objektu još u 17. stoljeću isticali karakteristični stilski elementi (valjda arhitektonski detalji i sl.), ipak do nas su dospjeli jedino ulomci ranokršćanskog stupića i predromaničkog pluteja. No i pored ovakvih konstatacija ostaje činjenica da je objekt u Mulinama mogao doživjeti stanovite preinake i popravke u različitim historijskim epohama s obzirom na to da je trajao gotovo jedan i po milenij, pa je oprez pri tumačenju različitih građevinskih faza na njemu uočenih neophodan. Upozoravam u tom smislu prije svega na drugu fazu gradnje apside, koja je od originalne znatno prostranija, a i debljih je zidova, pa sada, kada smo svjesni činjenice o dugom vremenskom trajanju objekta, nije nužno tu apsidu tumačiti kao drugu kasnoantičku fazu, jer takva kakva jest prije bi mogla biti intervencija poznijeg doba.⁶⁰ Isto vrijedi i za neke druge dijelove objekta ukoliko ih je teško vezati uz prvotnu gradnju, osobito pojedine pregradnje i anekse. Analiza građevinskih faza ovog objekta nije predmetom ove rasprave, pa u našem slučaju i nije bitno njihovo pravilno vremensko odvajanje koliko činjenica da se identifikacijom Crkve Sv. Ivana Krstitelja u Mulinama u Ugljanu dodatno potvrđuje sadržaj toponima Ugljan u prostornom smislu, i to na način kako smo ga već naprijed definirali, a to znači da je Ugljan zadarskih srednjovjekovnih dokumenata ojkonom, a ne nesonim.

4. Crkva Sv. Apolinara u Činti (Ugljan)

Ubikacija ovog objekta, koji se u povijesnim vrelima spominje, koliko je meni poznato, samo jednom, zaseban je problem. U dokumentu iz 1367. godine stoji ... *unum suum terrenum positum in dicta insula Gillani in contrato*

⁵⁸ Nadbiskupski arhiv u Zadru, Antichi visiti (Zmajević), gdje stoji: *Visitavit alteram capellam S. Johannis Baptiste (!) iuris familie nobilis Jadrensis Bortolachich.*

⁵⁹ Nadbiskupski arhiv u Zadru, Norma visitacionis canonico, K I, 1826. godine.

⁶⁰ U prosvjedu zadarskog kaptola upućenog Pažanima godine 1392. nabrojene su posvete za koje se tvrdi da su im prisustvovali zadarski kanonici, a među njima i Crkva Sv. Ivana Krstitelja u Ugljanu, HAZd, SZN P. de Sarçana B I, F IV, 564 i 571.

sancti Polenarii.⁶¹ Posvete ravenatskom patronu Sv. Apolinaru na istočnoj jadranskoj obali su rijetke, pa ipak je takav titulus zabilježen u samome Zadru.⁶² I ovu bi crkvu, odnosno njene tragove, valjalo tražiti u mjestu Ugljan, naravno u slučaju da je naše prethodno tumačenje sadržaja ovog toponima pravilno. Rješavanju problema njene preciznije ubikacije valja pozvati upomoć dokumente koji govore o onom terenu koji se 1367. godine nalazio nedaleko Sv. Apolinaru. U nastavku su mu opisane međe, i to na sljedeći način ...*de quirina* (SW), *de austro* (SE) *et de borea* (NW) *possidet Ser Damianus condam Philipi de Begna*.⁶³ Ne poznajemo nažalost dokument koji bi pobliže označavao poziciju terena zadarskog plemića Damjana Filipova Benje. No što se tiče njegovoga oca Filipa, koga je Damjan nogao naslijediti, znamo da je bio vlasnikom nekih terena ...*ad Chintam super terra dicti Philipi (Dobri de Begna)*.⁶⁴ Iako ne znamo gdje je spomenuti toponim *Chinta*, važno je istaći da je na istom mjestu zabilježen kao vlasnik i Filipov otac Dobre, kako stoji u dokumentu od 18. svibnja 1318. godine: ...*vites in Chinta super terrenum Dobri de Begna*.⁶⁵ A da je ta pozicija upravo na otoku, svjedoči godinu dana raniji dokument od 1. V. 1317: ...*posite in insula Chinti... de quirina dicti Dobri*.⁶⁶ Iako je dokument veoma nepotpun, posve je jasno da je riječ o posjedu Dobre de Begna *in insula Chinti*. Taj je posjed 1341. u rukama njegovoga sina Filipa. Kako je *Činta* danas mikrotoponim, uvala i brdo, na Ugljanu na obali Zadarskog kanala nedaleko terena Lukorana, onda s pravom možemo zaključiti da su tereni Damjana Filipova Benje, unuka Dobrina, na istom mjestu, samo što je 1367. godine to drukčije formulirano – *in insula Gilliani in contrata santi Polenarii*. Sada je otprilike jasno gdje valja tražiti spomenutu crkvu, u Ugljanu, na obali Zadarskog kanala, u širem prostoru toponima Činta. Uzgred spomenimo da je to posljednji nama poznati slučaj spomena toponima Činta u historijskoj građi. Valja stoga biti na oprezu kod njegove prostorne definicije s obzirom na to da ga je toponim Ugljan preslojio i specificirao na mikrotoponim, a time vjerojatno i sažeo njegov opseg i sadržaj. Stoga nije na odmet pratiti daljnju sudbinu Benjinih posjeda na Ugljanu.

Od podataka vezanih na Benje u Ugljanu svakako je najvažniji onaj o osnutku Samostana Sv. Jeronima. Taj franjevački samostan utemeljio je oko 1430. godine Šimun Benja, sin Kožin.⁶⁷ Koža Benja je svakako jedna od najinteresantnijih osoba grada Ludovikova i post Ludovikova doba u Zadru.

⁶¹ HAZd, SZN, P. Perencanus, B I, F I/5, 12.

⁶² N. Klaić – I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, Prošlost Zadra II, Zadar 1976, 261.

⁶³ Vidi bilješku 61.

⁶⁴ CD, X, 606.

⁶⁵ SZB II, 157.

⁶⁶ SZB II, 97.

⁶⁷ C. F. Bianchi, op. cit. 88, posvetni natpis iz godine 1447.

Njegovo bogatstvo u vrijeme sastavljanja oporuke za zadarske je prilike ogromno, a 5000 dukata pohranjeno je u Samostanu Sv. Nikole u Zadru, koji imaju čekati da njegov sin Šimun odraste.⁶⁸ Šimun pak u času kada u Zadru nastupa mletačka vlast ustupa za potrebe nove uprave 6 kuća u neposrednoj blizini glavnih gradskih vrata u zamjenu za Veli Rat na Dugom otoku, a sam stanuju u kući što ju je njegov otac kupio za 1000 dukata kod katedrale.⁶⁹ Nije stoga neobična činjenica da se Šimun Benja odlučuje na podizanje samostana. Samostan je Benja podigao očito na vlastitu terenu na Ugljanu, samo se postavlja pitanje da li je to onaj isti prostor koji se u ranijim dokumentima naziva Činta. Naime, Koža i sin mu Šimun nisu bili nasljednici ni Filipa ni Damjana Benje. To je druga loza, kojoj je zajednički predak tek onaj Dobre čiji se tereni spominju u Činti 1317. g. No valja naglasiti da se cijela loza Filipova ugasila, i ne samo njegova nego i ostale četvorice nasljednika Dobrih, pa se očito sva dobra na kraju ponovno usmjeruju samo po jednoj lozi, a to je ona Dobrina sina Nikole, kome su nasljednici Kožičići.^{69a} To će biti i glavni razlog onako velikom bogatstvu Kože Benje, dakako uz njegovo uspješno poslovanje, pa je sad jasno da je i Šimun, graditelj samostana franjevac na Ugljanu u 15. st., bio posjednikom onih terena u Činti koji se pominju u 14. st. uz imena Dobre, Filipa i Damjana Benje. Iz ovih analiza izvlačimo zaključak da se Crkva Sv. Apolinara nalazila negdje nedaleko današnje Crkve Sv. Jeronima na Ugljanu, a činjenica da se u srednjovjekovnim dokumentima spominje posljednji put u drugoj polovini 14. stoljeća svjedoči svakako da je uskoro propala. Drugim riječima, kasnija samostanska Crkva Sv. Jeronima najverojatnije je sagrađena na temeljima Crkve Sv. Apolinara. U protivnom, u širem prostoru toponima Činte, na obali Ugljana okrenutoj Zadarskom kanalu, morali bi se negdje nalaziti njeni tragovi.⁷⁰ Promjena titulara u ovakvoj prilici nije neobična, to više što je upravo u 15. stoljeću afirmacijom podataka o Sv. Jeronimu kao Dalmatincu, njegov kult naglo dobio na popularnosti, osobito kod franjevaca, a i drugdje.

5. *Insula sancti Michaelis* – nesanim (otok Ugljan)

Riješivši probleme oko sadržaja toponomastičke sintagme *insula Ugljani*, koja se u srednjovjekovnim zadarskim dokumentima pojavljuje isključivo u ulozu ojkonima, ostaje nam da riješimo i problem imenovanja samoga otoka u navedenom razdoblju. I na otoku Ugljanu, jednako kao i na Dugom otoku, svaki ojkonim dolazi u dokumentima u sintagmi s geo-

⁶⁸ N. Klaić–I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, Prošlost Zadra II, Zadar 1976, 440.

⁶⁹ S. Antoljak, »Zadarski katastik 15. stoljeća«, *Starine*, 42, Zagreb 1949, 374-76.

^{69a} Genealoško stablo prema rukopisu HAZd, Stammbaum der Familie, Alfred-Conte Benja-Benkovič, Graz 1907.

⁷⁰ A. R. Filipi »Arheološko topografske crtice iz Ugljana« *Diadora*, 2, Zadar 1960-61. 303-311 gdje su navedeni svi arheološki položaji.

grafskim terminom *insula*, kako je već rečeno.⁷¹ Ipak ovi isti toponimi pojavljuju se u dokumentima i u drugom kontekstu onda kada se uz njih ističe i superordinirani sadržaj, a taj je *insula santi Michaelis*. Primjer *in insula S. Michaelis ad Ghilanum* već susretosmo ranije, a dodajmo sada i ostale: *in insula S. Michaelis in valle Lucorani*,⁷² *in valle S. Fumie in insula S. Michaelis*,⁷³ *positis in insula S. Michaelis in locis vocatis Cuclica et Cale*.⁷⁴ Niti jedan od otočkih ojkonima, Kali, Kukljica, Sutomišćica, Lukoran i Ugljan, ne navode se nikad kao superordinirani sadržaj bilo kojem drugom otočkom ojkonimu, pa iz toga jasno proizlazi da je jedini nesanim otoku nasuprot Zadru u srednjem vijeku *insula S. Michaelis*.

Crtež 2. Crtež otoka Ugljana na pomorskoj karti 16. stoljeća (prema I. Petricioli, ADRIAS I, Split 1986). Ističu se legende S. Michel za utvrdu i Vglan samo za selo Ugljan na krajnjoj zapadnoj točki otoka.

Svoj srednjovjekovni naziv otok duguje crkvi i samostanu Sv. Mihovila što bijahu ustanovljeni na jednoj od najviših kota otoka, točno nasuprot gradu. Nosio je naziv *monasterium beati Archangeli Michaelis de Monte (Jadrensis)*, a sama je pozicija često označena *in monte S. Michaelis de Insula*.⁷⁵ Na istom je mjestu ustanovljena i srednjovjekovna moćna utvrda, zvana jednako Sv. Mihovil, čiji se ostaci i danas jasno ocrtavaju na horizontu sred otoka, točno nasuprot Zadru.⁷⁶ Nije stoga neobično da je ovaj vitalni prostorni referent iznjedrilo naziv samomu otoku.

Pod samostanom i tvrđavom Sv. Mihovila, neposredno na obali Zadarskog kanala, ukotvilo se još jedno otočko naselje, što ga zasada još ne spominjamo, a to je Preko. Svoj naziv Preko duguje prijedlogu, odnosno

⁷¹ Vidi bilješke 27, 28, 29.

⁷² SZB II, 103.

⁷³ SZB III, 173.

⁷⁴ CD, XI, 236.

⁷⁵ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, II, Split 1964, 62.

⁷⁶ L. Benevenia, »L'Abbazia ed il castello di Monte S. Michele d'Ugliano«, *Annuario Dalmatico*, Anno I, Zara 1884, 185-258; I. Petricioli, »Tri srednjovjekovna dokumenta o radovima u kaštelu Sv. Mihovila na Ugljanu«, *Radovi Fil. fak. u Zadru*, 26(13), Zadar 1987, 165-177.

činjenici da se nalazi *preko brodarice*, dakle srednjovjekovnog trajekta grad-otok. Dokumenti ovu poziciju najčešće nazivaju *oltre il Barcagno di S. Michael* i to iz razloga što ju je valjalo razlikovati od drugog zadarskog trajekta *oltre il Barcagno di S. Jacobo*, koji bijaše preko puta luke samoga grada.⁷⁷ Iz popisa žitelja zadarskog teritorija sastavljenog 1527. godine saznajemo da *Oltra barcagno de S. Michael* broji 256 stanovnika, više no susjedna naselja – Sutomišćica 205, a Kali samo 93.⁷⁸ Nema stoga sumnje da je ovdje riječ o još jednom otočkom naselju.

6. *Insula S. Michaelis – ojkonim (Preko)*

Postojanje jednog naselja na poziciji današnjeg Preka ne indicira samo netom spominjani popis stanovništva iz 1527. godine već i jedan nedatirani dokument u kome se ponovno spominju sva otočka mjesta. U njemu su ona nabrojena na sljedeći način: *Vgliano (sono ville n. sei), Lucoran Villa Grossa, S. Eufemia Villa Grossa, S. Michael Villa, Cale Villa Grossa, Cucliza Villa Grossa*.⁷⁹ Na otoku je dakle šest naselja, od kojih jedno nosi naziv Sv. Mihovil. Iz popisa je također vidljivo da je ono smješteno između Sutomišćice i Kali, pa nema stoga sumnje da je riječ o Preku, dakle onoj poziciji koja se u dokumentima često navodi kao *Oltra barcagno di S. Michael*, kao što maločas istaknuh. Kada bi ovaj popis na talijanskom jeziku preveli jezikom zadarskih srednjovjekovnih dokumenata, taj bi glasio: *insula Ugliani, insula Lucorani, insula S. Eufemie, insula S. Michaelis, insula Cale i insula Cuclice*. Naš bi dakle ojkonim na položaju Preka glasio jednostavno *insula S. Michaelis*, i bio posve identičan istoimenom nesonimu za koga utvrdismo srednjovjekovni naziv *insula S. Michaelis*. Ovu činjenicu ističem iz razloga što zadarski srednjovjekovni dokumenti pružaju mnogo indicija za postojanje jednog otočkog naselja s nazivom *insula S. Michaelis*.

Slijedimo li principe uporabe otočkih toponima u zadarskim srednjovjekovnim imbrevijaturama, uočiti ćemo njihovu doslovnu primjenu na način da je odnos subordiniranih naspram superordiniranim toponimima stalan i nadasve logičan i dosljedan. Ojkonim, naziv otočkog naselja (Kukljica, Kali, Lukoran, Ugljan) subordiniran je isključivo nesonimu, nazivu otoka (*insula S. Michaelis*), što je već pokazano citiranim primjerima.⁸⁰ Mikrotoponim je pak subordiniran isključivo ojkonimu, što je lako provjeriti na primjerima u našem drugom poglavlju, gdje su navedeni mikrotoponimi naselja Ugljan. Posve je jednako i u slučajevima kada je riječ o drugim otočkim naseljima – Kukljici, Kalima i Lukoranu. Dokumentirat ćemo to na primjerima njihovih crkava. Crkve Sv. Marije, Sv. Pavla i Sv. Jeronima navode se isključivo u

⁷⁷ N. Klaić – I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, Prošlost Zadra II, Zadar 1976, 286.

⁷⁸ Š. Ljubić, *Commissiones et relationes Venete*, I, Zagreb 1976, 174.

⁷⁹ A. Filipi, »Zašto Porfirogenet ne spominje i otok Ugljan«, *Zadarska revija*, 1952, 3, 36.

⁸⁰ Vidi tekst koji odgovara bilješcima 72-74.

- 1 Pročelje Crkve Gospe od Rozarija u Preku s uzdanim spolijima.

- 2 Ranokršćanski impo s pročelja Crkve Gos od Rozarija u Preku.
- 3 Ranokršćanski sarl fag na groblju kod C ve Gospe od Rozar u Preku.

Kukljici, Sv. Lovre i Pelegrina u Kalima, pa opet Sv. Lovre u Lukoranu.⁸¹ Ti sanktoremi (mikrotoponimi) nisu nikad subordinirani nesonom *insula S. Michaelis*, već isključivo uvijek svom, jednom te istom pripadajućem ojkonomu.

Ipak zadarski srednjovjekovni dokumenti bilježe mikrotoponime subordinirane sintagmi *insula S. Michaelis*. Ta činjenica, jednako kao i citirani popisi otočkih naselja, indicira i jedan ojkonom s nazivom *insula S. Michaelis*. Evo primjera: *ecclesia S. Eufemie de insula S. Michaelis*,⁸² *positis in insula S. Michaelis apud S. Petrum ad Barcagnum*,⁸³ *positis in insula S. Michaelis in confinio S. Andree*,⁸⁴ *positis in insula S. Michaelis in confinio S. Gregorij*,⁸⁵ *in insula S. Michaelis in confinio ecclesie S. Johannis in loco uocato sub monte Briacel*,⁸⁶ *una possessione Ultra Barcagnum in insula S. Michaelis*,⁸⁷ *posita ultra ad insulam S. Michaelis in valle sancti Andree*,⁸⁸ *in valle S. Fumie in insula S. Michaelis*,⁸⁹ Sve navedene crkve – Sv. Ivana, Sv. Petra, Sv. Andrije, Sv. Grgura i Sv. Eufemije, jednako kao i ostale mikrotoponime – Briacel, Ultra (Preko) te uvale Sv. Andrije i Sv. Eufemije, moguće je smjestiti u središnji dio otoka, točno nasuprot Zadru ili pod tvrđavu Sv. Mihovila, te oni posredno dokazuju da u svim tim navedenim citatima sintagma *insula S. Michaelis* ne označava cijeli otok, već isključivo jedno naselje, o čemu će biti potvrda dalje.

7. *Insula S. Michaelis – insula S. Eufemie su jedna župa*

Vidjeli smo iz gornjeg popisa da crkva i uvala s nazivom Sv. Eufemije figuriraju kao mikrotoponimi ojkonom *insula S. Michaelis*. Ta činjenica pomalo začuduje s obzirom na to da u dokumentima dolaze citati *insula S. Eufemie*, dakle ojkonom Sutomiščica.⁹⁰ Pa i spomenuta Crkva Sv. Grgura, za koju istaknuso citat *in insula S. Michaelis in confinio S. Gregorij*, pojav-

⁸¹ ...*positam in confinio S. Marie ad Zogum paruum* u popisu terena zadarskih Zandulina u Kukljici, HAZd, SZN. N. Benedicti, B I, F 12, 13-14; ...*in insulam Coctica iuxta ecclesiam S. Pauli*, HAZd, SZN. A. de Canterio, B un, F IV, 6; ...*in insula Cuclize in loco dicto Costagna in confinio ecclesie S. Jeronimi*, HAZd, SZN. J. de Casulis, B un, F IV/4, 404, ...*ecclesia S. Laurentii de Cale*, HAZd, SZN. V. B. de Firmo, B I, F II/1, 275; ...*ecclesia S. Pelegrini de insula Cali*, HAZd, SZN. T. de Prandino, B I, F I 362; ...*in campo Laucarani ab ecclesia santi Laurentii*, DZ, 153.

⁸² CD, XVI, 551.

⁸³ HAZd, SZN. V. B. de Firmo, B I, F II/1, 56.

⁸⁴ CD, IX, 568.

⁸⁵ HAZd, SZN. J. de Casulis, B un, F IV/3, 356.

⁸⁶ HAZd, SZN. N. Benedicti, B I/12, 24.

⁸⁷ HAZd, Spisi kneza P. Marcello, 2, 80.

⁸⁸ SZB I, 167.

⁸⁹ SZB III, 16.

⁹⁰ SZB III, 76.

ljuje se u dokumentima i kao *posita in dicta insula S. Eufemie apud pontam S. Gregorij*,⁹¹ i nalazi se zaista u Sutomišćici a ne u Preku. Slično je i u narednom citatu: *una ecclesia beatissimo Gregorio dedicata posita in puncta vallis S. Eufemie insule S. Michaelis districtus Jadre*.⁹² No naredni citat pojašnjava moguće dileme kod interpretacije: *insula S. Euphemie seu S. Michaelis in loco vocato Pogle penes locum dictum Pogliana*.⁹³ Tu se izjednačavaju sintagme *insula S. Euphemie* i *insula S. Michaelis*, ali samo kao ojkonomi, s obzirom na to da se *insula S. Eufemie* navodi samo kao ojkonom, nikako kao nesonom. Stoga i jest Crkva Sv. Grgura čas pod *insula S. Michaelis*, čas pod *insula S. Eufemie*, čas pod *puncta vallis S. Eufemie*. *Vallis S. Eufemie* je mikrotoponim ojkonomima *insule S. Michaelis*, iako je katkada promoviran u ojkonom. Tu situaciju lijepo ilustrira jedan dokument iz 1499. godine: *...in confinio seu insula sancte Eufemie, item alia terra in dicta insula in loco vocato Lubischa et alia vocato Ograda, item alia in loco vocato Stricui in insula S. Michaelis in confinio S. Eufemie... terras et possessiones in dictis insulis siue insula*.⁹⁴ Dakle u jednoj te istoj rečenici Sutomišćica je *confinus* (mikrotoponim) i *insula* (ojkonom), pod kojim se navode posebni mikrotoponimi (Ograda, Ljubišća i Stričuje), ona je istovremeno subordinirana ojkonomu (*insula S. Michaelis*) i konačno s njim opet izjednačena u formulaciji *in dictis insulis siue insula*, (u navedenim naseljima odnosno naselju).

Ovakve dileme u denominaciji ne pojavljuju se kod drugih otočkih naselja – Kukljice, Kali, Lukorana i Ugljana. One su očito rezultat nekog određenog stanja, i njega valja pojasniti. Vidjeli smo već ranije da u popisima stanovništva na otoku figurira šest naselja: Kukljica, Kali, Sv. Mihovil, Sutomišćica, Lukoran i Ugljan. Međutim istovremeno je na otoku svega pet župa, pa se u vizitacijama spominju isključivo Kukljica, Kali, Sutomišćica, Lukoran i Ugljan.⁹⁵ Današnja naselja Preko i Sutomišćica sve su do sredine 18. stoljeća jedinstvena župa sa župnom crkvom Sv. Eufemije. Tako u vizitaciji nadbiskupa Parzaga 1674. godine stoji da je prilikom vizitacije župe S. Eufemie *...avenit ad sacelum S. Johannis Baptiste*, a to je sv. Ivan u Preku.⁹⁶

Prostrano dakle naselje pod tvrdavom Sv. Mihovila, na otoku zvanom Sv. Mihovila, zove se jednostavno selo Sv. Mihovila. Župsko središte mu je Crkva S. Eufemije, pa dokumenti često bilježe formulaciju *parochianus ecclesie insule S. Eufemie*.⁹⁷ To su podlaci administrativnog karaktera. S druge

⁹¹ HAZd, SZN, N. de Ho, B un, F I/4, 24.

⁹² HAZd, SZN, T. de Prandino, B III, F I/9, 356.

⁹³ HAZd, SZN, P. de Pago, B III, F III/1 od 26. V. 1525, što prenosi i S. Antoljak, »Kritički osvrt...«, 195, bilj. 61, ističući da je riječ o nesonomu, što je neprihvatljivo.

⁹⁴ HAZd, Arhiv Samostana Sv. Nikole u Zadru, K 7, II, 97.

⁹⁵ Nadbiskupski arhiv u Zadru, Antiche visite parochiali.

⁹⁶ Isto, sv. I, 29.

⁹⁷ Primjerice HAZd, SZN, H. de Ho, B un, F I/3, 18.

strane, protezanje seoskih terena uz obalu u dužini od nekoliko kilometara uvjetovalo je izrastanjem dviju nascobina, prve u uvali, uz župsku crkvu Sv. Eufemije, i druge na mjestu trajekta grad-otok, pod brdom Bričačel – (danas: Brgačel). Ova situacija uvjetuje i paralelnu denominaciju, pa uz standardni naziv sela *insula S. Michaelis*, bilježimo i varijante *Oltre il Barcagno di S. Michael* i *insula S. Eufemie*. Potonje dvije varijante, koje odražavaju životno stanje suprotno administrativnom, bit će promovirane u zasebne ojkonime konačno u 18. stoljeću, u času kada se administrativna organizacija prilagodi davnoj podjeli sela na istočni i zapadni dio. Godine 1765. spominje se prvi put župska crkva Gospe od Rozarija u Preku,⁹⁸ što znači da je od tog trenutka lokacija *Oltre il Barcagno di S. Michael* konačno promovirane u ojkonim, jednako kao i ona kod starog župskog središta, zvana nekoć *vallis S. Eufemije*. Dakle tek od 18. stoljeća postoje zasebna sela i župe, Preko i Sutomišćica, pa se stari administrativni jedinstveni naziv *insula S. Michaelis* jednostavno gasi.

U nekoć prostranom naselju zvanom *insula S. Michaelis (seu S. Eufemie)* zabilježili smo pet crkava – župsku Sv. Fumije, zatim Sv. Grgura, Sv. Petra, Sv. Andrije i Sv. Ivana. Šesta, ona Gospe od Rozarija, spominje se tek od 18. stoljeća, i to je novo župsko središte južnog dijela naselja. Od srednjovjekovnih toponima zabilježili smo: *mons Briacel*, *Ultra Barcagnum*, *Poglie*, *Pogliana*, *vallis S. Andree* i *vallis S. Eufemie*. Pribrojiti im valja i one subordinirane sintagmi *insula S. Eufemie*, a to su *ponta S. Gregorii*, *Rasevac*, *Gigliina*, *Lubischa*, *Ograda* i *Stricuie*.⁹⁹

8. Crkva Sv. Andrije apostola u Preku

Već u prethodnom poglavlju spomenutih u par navrata crkvi i dolac ili uvalu (*vallis*) s imenom Svetoga Andrije. Takve crkve danas nema nigdje na otoku, a o njoj nema traga ni u tradiciji. Zabilježen je ovaj naziv prvi put već 1. veljače 1289. godine u jednom dokumentu, u kome stoji da zadarski plemić Stjepan Soppe prepušta sugrađaninu Črnji de Cande neke solane na »otoku« Sv. Mihovila u uvali Sv. Andrije, ...*que presalia posita (est) ultra ad insulam sancti Michaelis in valle sancti Andree*. Zabilježene su i međe tog terena pa se kaže ... *de ausirto (SE) et quirina (SW) iuxta terras tui Cerne, de borea (NW) et traversa (NE) mare*.¹⁰⁰ Ovim se citatom utvrđuje nekoliko činjenica: prvo, da je teren položen uz morsku obalu koja se pruža od sjeverozapada do sjeveroistoka, i drugo, da je ovdje najvjerojatnije riječ o Preku, s obzirom na formulaciju *ultra ad insulam S. Michaelis*. Susreću se spomenuti

⁹⁸ C. F. Bianchi, op. cit., 107. On bilježi da je u godini 1671. na Crkvi Sv. Eufemije u Sutomišćici glavni oltar posvećen Gospi od Rozarija. Očito je da isti titular nove župske crkve u Preku stoji u direktnoj vezi s ovom činjenicom.

⁹⁹ Za toponime *Rasevac* i *Iglizina* vidi HAZd, Spisi kneza P. Marcello, 2, 75 i 80.

¹⁰⁰ SZB I, 167.

orijentiri u više navrata i u kasnijim dokumentima, pa bilježim te slučajeve. 18. IV. 1331. g. ...*positas in insula S. Michaelis in confinio sancti Andree*...¹⁰¹ 12. IV. 1350. g. ...*posite in insula S. Michaelis ad sanctum Andream*...¹⁰² 1353. g. ...*positas in insula santi Michaelis in confinio sancti Andree*...¹⁰³ 1386. g. ...*salinas ser Mauri (de Grisigono) positas in insula S. Michaelis ad sanctum Andream*.¹⁰⁴ Navedeni citati govore malo što novoga o lokaciji objekta, uvjeravaju nas jedino u postojanje crkve prema kojoj se naziva i predio sa solanama. Ipak kronološki najmlađi zapis iz 1442. g. locira situaciju mnogo preciznije: *positam in insula S. Michaelis in confinio santi Andree prope Galevac*.¹⁰⁵ Riječ je ovdje o otočiću zvanom Galovac ili pak jednostavno Školjić, na kome je franjevački samostan, a položen je neposredno uz obalu nasuprot Preku. Sada pouzdano znamo lokaciju »*cunfina*« Sv. Andrije, točno nasuprot Školjiću. Tu je danas uvala i bunar Soline, dakle pozicija starih solana što se 1386. g. spominju uz ime Maura Grisogona, a nešto podalje od mora, u dolcu, je grobišna crkva Gospe od Rozarija. Ta bijaše u 18. stoljeću ustanovljena kao župska crkva Preka u času otcepljenja od župe Sutomišćica.¹⁰⁶ Čini se stoga da je to upravo i pozicija stare crkve Sv. Andrije, o čemu rječito svjedoče neki materijalni ostaci na samoj lokaciji.¹⁰⁷ Na pročelju nove crkve uzidan je u funkciji nadvratnika portala jedan oveći ulomak rimskog arhitrava veličine 120×30 cm, ornamentiran florealnim motivom, stilski veoma blizak ulomcima sa zadarskog foruma. Na istom je pročelju uzidan i jedan ranokršćanski impost, providen uklesanim križem. No najvažniji argument za identifikaciju sa starom crkvom Sv. Andrije jest jedan cjelovito sačuvan ranokršćanski sarkofag s dimenzijama sanduka 220×115×65 cm, pokriven strmim poklopcem na dvije vode i s glomaznim ugaonim ušicama, izrađen od bituminoznog vapnenca, kakve se sa sigurnošću može datirati u 5. ili 6. stoljeće.

9. Bizantska utvrda (Sv. Mihovila?) nad Prekom

Nekoliko elemenata upućuje na moguće preciznije određenje vremena nastanka spominjane crkve u Preku. Titular, Andrija apostol, i ranokršćanski materijalni ostaci (sarkofag i impost) dovode se apsolutno u nera-

¹⁰¹ CD, IX, 568.

¹⁰² SZB III, 161.

¹⁰³ HAZd, SZN A de Canterio, B un, F I, 40.

¹⁰⁴ HAZd, SZN, P. de Sarcana, B II, F 26, 14.

¹⁰⁵ HAZd, SZN J. de Calcina, B I, F I, 257.

¹⁰⁶ C. F. Bianchi, op. cit., 108.

¹⁰⁷ Na zvoniku crkve u Preku jedno je od zvona signirano i datirano godinom 1633. OPVS ANTONII DE POLI. FECIT VENETIIS ANNO DOMINI MDCXXXIII; C. F. Bianchi, op. cit., 107, pa ukoliko nije preneseno s koje druge crkve (Sv. Eufemije?), i ono indicira stariji objekt na tom mjestu.

skidivu vezu, oslikavajući kulturnopovijesni ambijent u kome egzistiraju. Bizantska rekonkvista na Jadranu pod vodstvom Belizara u četvrtom deceniju 6. stoljeća posijala je diljem obale i arhipelaga hagianime iz vlastita kulturnog ozračja, a Andrija apostol je svakako vodeći, iz razloga što su njegove relikvije i jedine apostolske u carskome središtu.¹⁰⁸ Utvrđujući na osobit način morski put uz obalu istočnog Jadrana pristupa se tada gradnji čitava niza fortifikacionih objekata koje prate i oni sakralni emanentno bizantskog kruga. Tako su nam hramovi posvećeni Andriji apostolu već otprije zabilježeni pokraj bizantskih utvrda na otočiću Svecu (Sv. Andrija)¹⁰⁹ ili Vrgadi,¹¹⁰ pa u našem slučaju i direktnije upućuju na prvotnu namjenu gradnji crkve Sv. Andrije u Preku, podno tvrđave Sv. Mihovila, koja u širokom radijusu kontrolira plovidbu dvama kanalima zadarskog arhipelaga. U tom je smislu neobično važno što je zabilježen odavno nalaz Justinijanova zlatnika na spomenutoj tvrđi, pogotovo što u njezinu zidu za sada nije raspoznata struktura iz toga davnoga vremena.¹¹¹ Razlogom će tome biti veliki građevinski pothvati na tvrđavi tokom srednjega vijeka, kada je ranija gradnja mogla biti i negirana,¹¹² no sam kontekst podataka (tvrđava za kontrolu morskog saobraćaja, Justinijanov zlatnik, Crkva Sv. Andrije) je takav, da je sve spomenike moguće dovesti u čvrstu međuovisnost unutar jednog povijesnog trenutka. Čini se stoga da je spomenički kompleks u Preku, s tvrđavom i crkvom, novo zrnce u niski koju arheolozi u posljednje vrijeme sustavno slažu, a koja će se, pošto se odgrnu poznije kulturne naplavine, pokazati valjda brojnijom i bogatijom no što u ovom trenutku pretpostavljamo.¹¹³

¹⁰⁸ L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, III/1, Paris 1958, 77.

¹⁰⁹ B. Kirigin – A. Milošević, *Otkritje-Svetac*, Arheo, Glasilo Slovenskog arheološkog društva, sv. 2, Ljubljana 1981, 47-51.

¹¹⁰ M. Domjan, »Crkva Sv. Andrije na Vrgadi nakon posljednjih istraživanja i konzervatorskih radova«, *Starohrvatska prosvjeta*, III/13, Split 1983, 123.

¹¹¹ 24. VI. 1964. Arheološki muzej u Zadru otkupio je zlatnik Justinijana tež. 1,5 gr., pronađen na tvrđavi Sv. Mihovila u blizini porušene crkve davne 1935. godine.

¹¹² I. Petricioli, op. cit., 165-167.

¹¹³ Z. Gunjača, »Kasnoantička fortifikacijska arhitektura na istočno jadranskom priobalju i otocima, Obrambeni sistemi u praistoriji i antici na tlu Jugoslavije, *Materijali*, XXII, Novi Sad 1986, 124-134.

Nikola Jakšić: THE CONTRIBUTION TO THE HISTORICAL TOPOGRAPHY OF THE ISLAND OF UGLJAN

S u m m a r y

The author deals with several problems mainly in connection to the medieval past of the island of Ugljan. They mainly concern the toponymy and topography, sacral and fortificational architecture on the island.

The author tries to establish the manner of application of the toponomastic noun *insula* in Zadar medieval documents and he warns that its meaning in the syntagm with island oikonims does not indicate the island but it has the function of denomination of a settlement. Syntagm *insula Ugljani* is used to denote the settlement, never the island whose medieval name was *insula S. Michaelis*. The latter syntagm is also used to indicate the settlement under the fortress of St. Michael, today Preko. The proper understanding of these toponyms helps us establish the position of some sacral objects noted in the medieval documents. *The Church of S. Johannis de Gilano* is identified with the remains of the early Christian basilica on the locality Stivan in Muline. It was destroyed in the 19th century and it should be differentiated from *the church S. Johannis in insula S. Michaelis* which is in Preko. The Church St. Apolinaro which is mentioned in the 14th century in *insula Gillani* was destroyed with the building of Franciscan monastery St. Jeronime in Ugljan, and *the church S. Andree in insula S. Michaelis* was situated on the site of today cemetery church Lady of Rosary in Preko and it is Byzantian in origin. It was built at the same time as the fortress, that is in the 6th century.